

**Bergson'un Felsefi ve Sosyolojik
Düşünceleri Ekseninde Samipaşazade
Sezai'nin *Pandomima* ile Heinrich Böll'ün
Der Lacher Adlı Kısa Hikâyelerinde Sosyal
Bir Maske Olarak "Gülmek"
Cansu GÖKSU¹**

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 29.04.2022

Kabul Tarihi: 06.06.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 29.04.2022

Acceptance Date: 06.06.2022

Özet

Antik Çağ'dan günümüze süregelen zamanda, insanoğlunun varlığı ve davranışları; ontolojik, antropolojik, psikolojik, fizyolojik ve pek çok açıdan çoğulcu inceleme yöntemiyle ele alınan unsurlar olmuştur. Bunlardan biri de diğer insan davranışları arasında azımsanamayacak ölçüde önemli olan gülme eylemidir. Gülmek, adeta insan psikolojisinin en önemli yansıtıcı ayna görevini üstlenmiştir. Kişinin duygu durumu hakkında bize pek çok bilgi verir. Bu bilgilerin ne olduğu; gülmenin arka planında ne gizlendiği veya açığa çıktığı, yüzyıllardır tartışılan sorular arasındadır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Alman Edebiyatı'nın başat yazarlarından Heinrich Böll'ün *Der Lacher* ile Tanzimat Dönemi Sonrası Türk Edebiyatı'nın ilk kısa hikâyelerini veren Samipaşazade Sezai'nin *Pandomima* adlı kısa hikâyelerinde gülmek eylemi, Fransız filozof Henri Bergson'un felsefi ve sosyolojik incelemeleri ekseninde karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır.

Bu çalışmada söz konusu hikâyelerde, bireyin dış dünyasında oluşan tehdit unsurlarına karşı takındığı bir direnç mekanizması olan "gülme"nin maske kisvesi altında yapay boyutu ve somut izleri aranmıştır. Bireyin altına gizlenmek zorunda kaldığı sosyal maskelerin, hayati bir önem arz ettiği, yaşamın tehdit edici unsurlarına karşı oluşturulan bir yaşam mekanizması olduğu yapılan çalışmada edinilen bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Heinrich Böll, *Der Lacher*, Samipaşazade Sezai, *Pandomima*, Gülmek

**"Laughter" as a Social Mask in the Short Stories of *Pandomima* by
Samipaşazade Sezai and *Der Lacher* by Heinrich Böll Based on Bergson's
Philosophical and Sociological Thoughts**

Abstract

The existence and behavior of human beings from the Ancient Age to the present; ontological, anthropological, psychological, physiological and many aspects have been the elements handled with the pluralist method of analysis. One of them is the act of laughing, which is very important among other human behaviors. Laughter has been the most important reflective mirror of human psychology. It gives us a lot of information about the person's emotional state. That question, what this information is, what is hidden or revealed, in the background of laughter, discussed for centuries.

The current study examined the act of laughing comparatively in the short stories *Der Lacher* by Heinrich Böll, one of the leading authors of German Literature after the Second World War and *Pandomima* by Samipaşazade Sezai, who gave the first short stories of Turkish Literature after the Tanzimat Period, in the context of the philosophical and sociological studies of the French philosopher Henri Bergson.

This study investigated the artificial dimension and concrete traces of "laughter", which is a resistance mechanism that the individual has against the threats in the external world, under the guise of a mask. Consistent with hypotheses the social masks that the individual has to hide under are of vital importance and a life mechanism created against the threatening elements of life.

Key Words: Heinrich Böll, *Der Lacher*, Samipaşazade Sezai, *Pandomima*, Laughter

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı, goksucannsu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7557-6221

1. Giriş

Evreni açıklama ve anlamlandırma çabası, insanın var olduğu günden günümüze değin, devingen bir nitelik kazanmıştır. İlk Çağ'dan bu yana gelen süreçte, insan odağında oluşan bazı sorular üzerine çeşitli felsefi, sosyolojik ve kültürel açılımlarla açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu davranışlardan birisi de insana özgü bir eylem olan "gülmek"tir. Gülme konusu, günümüz yüzyılına kadar çeşitli açılardan değerlendirilmeye alınmış fakat tam bir uzlaşıya varılamamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden birisi de gülmenin yapısının karmaşıklığı ve duygu mu durum mu sorusuna net bir cevap verilememesidir. Öyle ki bazı kuramcılar gülmeyi bir duygu olarak görürken diğerleri bunun bir durum olduğunu öne sürmektedirler (Morreall, 1997).

İlk etapta gülme, özü itibarıyla mutluluğu, sevinci çağrıştırmaktadır. İnsanın sevinç, neşe, mutluluk, şaşkınlık karşısında gülme eyleminde bulunması ve bireylerin bu durumla özdeşleşmesi gayet normal bir durum olarak görülmektedir. Fakat gülme, sadece bu duygu durumları karşısında ortaya çıkmamaktadır. Alay etme, aşağılama ve narsisizmi içine alan bir yönü de bulunmaktadır. "Gülmeyi belirtmek için Latince'de tek bir kelime kullanılırken (*risus*), İncil'de iki terim vardır: *sâqah* (olumlu ve neşeli gülüş) ve *lâhaq* (alaycı gülüş), Yunanlarda ise *gelân* "gülmek", *katagelân* ise "alay etmek" anlamına gelir" (Smadja, 2013: 41).

Gülmenin pek çok çeşidi olduğuna dair çeşitli kuramlar, teoriler ortaya atılmaktadır. Bütün bu teoriler ve görüşler genel bir soru çevresinde şekillenmektedir: "İnsan neye ve neden güler?". Hemen hemen bütün disiplinlerin dikkatini çeken bu soru tarihsel süreç içerisinde daha fazla çeşitlendirilmiş ve tepki, duygu, durum bazında araştırmaya gidilmiştir.

Sosyal yaşam içerisinde gülme veya gülümsemenin, tüm kültürlerde özel bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Gülünç olan nesne birey özelinde şekillenmekte ve diğer bireylere taşınmaktadır. Dolayısıyla gülme, bireylere ve toplumlara yayılma gücüne sahiptir. İncelenmek üzere seçilen *Der Lacher* ve *Pantomima* adlı kısa hikâyelerde, öne çıkan gülme eylemi birey özelinde ele alınmıştır. Yaşadıkları çevrenin gülme eylemi üzerindeki etkisi oldukça büyük olan hikâyelerde, ortaya çıkan gülmenin bireye ve yaşadıkları çevreye etkileri karşılıklı olarak değerlendirilmiştir.

Sosyal yaşam içerisinde yer alan bireylerde görülen gülme ve nedenleri; felsefe, psikoloji, sosyoloji disiplinlerinde bu sorunsal ele alan çeşitli teorisyenlerin fikirleri ile temellendirilecektir. İncelenen kısa hikâyelerde gülme eyleminin bir sonuç olarak karşımıza çıktığı ve buna karşılık bir tür maskeleye eğilimine gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda gülme eyleminin sonucuna ilişkin değerlendirme filozof Henri Bergson'un geliştirdiği sosyal kuramlar ile sağlanacaktır.

2. Felsefi, Psikolojik ve Sosyolojik Temelde *Gülme*

Gülmek üzerine çeşitli kuramlar üretilmiş olup bu fikirlerin başlangıcının, milattan önce IX. yüzyılda Smyrna (günümüzde İzmir) bölgesinde yaşadığı varsayılan İyonyalı ozan Homeros'a kadar dayandığı görülmektedir. Homeros, *Odyseia* (2021) adlı destanında gülmeyi farklı açıdan ele almış ve 20. şiirinde Telemakhos'un söylemi üzerine ağız dolusu kahkahaların tanrılarda akıl karışıklığına ve zihinde durağanlık yarattığına vurgu yapılmıştır (s. 351:345).

Gülmek üzerine esaslı fikirlerin ortaya çıktığı zaman Antik Çağ olarak görülmektedir. Antik Yunan döneminin filozoflarından Aristoteles (MÖ 384-322), daha çok tragedyayı ele aldığı *Poetika* (2021) adlı kitabının V. bölümünde komedyaya yer vermiştir. Aristo, gülünç olanın "insana rahatsızlık ya da zarar vermeyen bir kusur ve çirkinlik" (s. 13) olduğunu ve

komedinin düşük nitelikli insanların taklidinden ibaret olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda Aristo gülünçlüğün özünde bir kusur arar ve yine de bunu insana özgü bir durum olarak tanımlar. Fakat bu özelliği tehlikeli bulur çünkü ona göre insanlar arası güç dengelerini bozabilecek niteliktedir. Kayıp olarak bilinen Poetika'nın devamı olan Şiir Sanatı II kitabında komediya üzerine yazdığı komedi/gülme olgusuna daha çok yer verildiği söylenmektedir. Fakat yine de Aristo'nun sınırlı fikirlerini beyan ettiği Poetika'sından yola çıkarak gülme üzerine bir kuram üretildiği söylenemez.

Söz konusu dönemde öne çıkan bir diğer isim olan Platon (MÖ 427-347) da, gülmeyi Aristo'dan farklı ele almamaktadır. *Devlet* (2019) adlı eserinde “[...] tanrı, kahraman gibi varlıkları da sürekli gülüyor gibi göstermemeliyiz” (s. 108: 389) diyerek gülmeyi, ciddiyeti bozan ve otoriteyi sarsan bir olgu olarak göstermiştir. Antik Çağ döneminde gülmek ne kadar insana özgü bir durum olarak görülse de; zararlı, otorite sarsıcı ve tehlikeli olduğu kanısına varılmıştır. İnsanı zayıf göstermesine dikkat çekilen gülme halinin genel çerçevede olumsuz betimlemelerle ele alındığı gözlemlenmektedir.

Skolastik düşüncenin etkili olduğu Orta Çağ döneminde, Aristo'nun gülmenin insanın özü olduğunu iddia ettiği görüşler desteklenmekte fakat diğer yandan şeytana özgü olduğu iddia edilmektedir. Jacques Le Goff'un 1989 yılında yayımlanan “Orta Çağ'da Gülmek” adlı makalesinde, dönemin öne çıkan görüşlerinde bir ayırım olduğu ve nasıl algılandığı hakkında şu sözler verilmektedir: “Eğer manastırlarda algılanan şekliyle gülmek insanın özüyse, düşkün ve günahkâr insanın özüdür, gülmenin kendisi bir günahdır. Dolayısıyla bu gülmenin şeytansı sayıldığı dönemdir” (Le Goff, 1989; akt., Smadja, 2013: 24).

17. Yüzyıl filozoflarının önemli ismi İngiliz Thomas Hobbes (1569-1679); din, devlet, toplum ve insan odağında ele aldığı *Leviathan* (2021) isimli eserinde pek çok konuya yer verdiği gibi, gülmek kavramının kısa bir tanımına da değinmiştir. “İnsan Üzerine” başlıklı kısmın 6. bölümünde, gülmeyi ani bir durum karşısında ortaya çıkan duygu olarak tanımlar. Ani bir hal durumu olduğundan dolayı hızlıca olup bittiğini zamanla tekrar ortaya çıkmadığından bahseder. Ona göre, “[...] hiç kimse eski şakalara gülmez...” (s. 54). Hobbes aynı zamanda gülmenin “[...] kişinin kendini mutlu eden anlık bir hareketi nedeniyle, ya da başka birinde yanlış bir şey görmesi nedeniyle” (s. 54) ortaya çıktığını savunmaktadır. Burada Hobbes'un gülme teorisi ile üstünlük haznının bir bağlantısı olduğu gözlemlenmektedir.

19. yüzyıl Fransız şairlerinden Charles Baudelaire (1821-1867) de gülmenin şeytansı bir temele dayandığını söylemekte ve skolastik görüşleri desteklemektedir. *Gülmenin Özü* (1997) adlı eserinde gülmeyi geniş bir çerçevede ele alan Baudelaire, gülme üzerine bir kuram oluşturma çabasındadır. Bu kuramı kendisi şu şekilde özetlemiştir: “Gülme, şeytansı, hınzırca bir şeydir: yani alabildiğine insansaldır. İnsandaki kendini yüksek görme düşüncesinin bir sonucu olarak vardır. [...] gülmeyi yaratan güç, asla gülmenin nesnesinde değil, gülen kişidedir” (s. 11). Gülmenin insansal özelliğinden dolayı Aristo'ya atıf yapan Baudelaire, gülünç olanın nesnede değil gülen kişide olduğu kanısındadır. Bu söylemi ile ortaya atılan diğer teorilerden ayrılan bir yöne sahiptir.

19. yüzyıl Batı felsefesinin öncü isimlerinden Alman filozof Arthur Schopenhauer (1788-1860), kaleme aldığı *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya* (2020) adlı eserinde akıldan, idealara, varoluşa kadar pek çok konu üzerinde önemli tespitlerde bulunmuş ve özel bir kısmı da “gülünç olan”ı ayırmıştır. Gülmenin insana has olduğunu vurgulayan Schopenhauer, yeterli bir açıklamada bulunmadığı konusunda da diğer teorisyenler ile fikir birliğindedir. Schopenhauer'in teorisine göre gülme/kahkaha ihtilaf temellidir. Bu durumu şöyle özetlemektedir: “ Öyleyse gülünç olan her şey, nesnelerin uyumsuzluğundan kavramın

birliğine ya da bunun tersi doğrultuda bir hareketinin olup olmadığına bağlı olarak ya esprili bir fikir ya da budalaca bir davranıştır. Birincisi her zaman iradidir, ikincisi ise her zaman istem dışıdır ve dış kaynaklı zorlamadır” (s. 146). Baudelaire’in aksine Schopenhauer gülünç olanı nesneyle bağdaştırmış, bu nesnelereki uyuşmazlıktan ortaya çıkan gülme/kahkahanın “paradoksal ve dolayısıyla da beklenmedik bir kapsama vesilesiyle” (s. 145) meydana geldiğini aktarmıştır. Kişinin gerçeklik algısındaki farklılığın temelinde oluşturulan bu teori, gülünç bulunanın alaya alındığını ortaya koymakta ve Hobbes’un teorisiyle benzerlik göstermektedir.

Gülmenin tarihçesine bakıldığında mevcut felsefi yorumlar ve teoriler sözü edilen kişilerle sınırlı kalmamıştır fakat öne çıkan isimler ve kuramlar olması açısından önem teşkil etmektedir.

19. yüzyıl itibariyle adını duyurmayı başaran ve insana ait özgülleri açıklama çabasında bulunan psikoloji bilimi, insana dair olan gülmek eylemini aydınlatma konusunda kuvvetli bir alandır. Gülmenin psikolojik boyutunu ele alarak bu konudaki çalışmaları detaylandırmaya çalışan isimlerin başında şüphesiz, psikolog, yazar ve psikanaliz yönteminin kurucusu Sigmund Freud (1856-1939) gelmektedir. Kaleme aldığı *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri* (2016) eserinde, espri konusunun geri planda kaldığına, bundan daha ilgi çekici olanın gülünç unsurlar olduğuna ve yeteri kadar araştırma yapılmadığına dikkat çekmekte (s. 41); mizah, nükte, komik ve gülünç olanın psikolojik boyutlarını ele almaktadır.

Basit bir ifadeyle Freud, gülmeyi mekanikleştirerek ele alır ve bir enerji boşalımından bahseder. Toplam enerjinin deşarj olması ile ortaya çıkan gülmenin, espri sonucu ortaya çıkmasını ise bir haz göstergesi olarak belirler (s. 179). Bunun beraberinde Freud, bireyin kendisiyle aynı duruma düşen bir başkasını kıyaslaması sonucu meydana gelen gülmenin “kişiyle ilişkili olarak duyumsadığımız haz verici bir üstünlük duygusu” (s. 225) olması sebebiyle Hobbes’un üstünlük hazzı teorisine özdeş bir yaklaşım sergilemektedir.

Freud gülmeyi ve onu tetikleyen unsurların bilinçdışı bir ilişkisi olduğunu ifade eder. Komiğin özünü anlayabilmek için, pantomim gibi ilkel sahneleme türündeki gülünçlük anlayışını ve hareketlerin gülünçlüğünü irdelememiz gerektiğini belirtir. Palyaço ve soytarıların hareketlerine gülmemizin sebebini ise aşırı ve uygunsuz olmalarına bağlamaktadır (s. 220).

Sonuç itibariyle sözü edilen kişilerce tetkik edilen “gülme” durumu veya duygusu hakkında Şentürk (2016), “felsefi ve psikolojik açıdan yaklaşan düşünürlerin hiçbirinin gülmenin ne olduğu, niye ve nasıl meydana geldiği sorusunu bütün yönleriyle tatmin edici biçimde cevaplayamadığını” (s. 86) düşünmektedir. Fakat bunun gülmeyi anlamlandırmanın zorluğu ile paralel olduğu göz ardı edilmemelidir.

3. Pantomima

1859 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Samipaşazade Sezai Tanzimat Dönemi edebiyatının önde gelen ikinci kuşak yazarlarından biridir. Yenilikçi edebiyatın peşinde, Batı edebiyatına yönelen Samipaşazade Sezai; Londra’da bulunduğu yıllarda Shakespeare’in eserlerini incelemiş ve Alphonse Daudet’den esinlenerek eserler yazmıştır. Kerman, Samipaşazade Sezai’nin hayatını ve eserlerini ele aldığı yine aynı adlı eserde (1986), Trablusgarp Savaşı’ndan I. Dünya Savaşı’nı ve Milli Mücadele yıllarını da içine alan süreçte yurt dışında geçiren Sezai’nin, “o zamana kadar müdafaa ettiği ve örnek aldığı Batı medeniyeti hakkındaki fikirlerini” (s. 21) değiştirdiğinden bahseder.

19. yüzyılda ilerleme gösteren Batı medeniyeti farklı milletleri etkilemeyi başarmış ve edebi anlamda hikâye formu, modern haliyle Türk Edebiyatı'na geçmiştir. Sezai'nin sonraları etkisini gösteren bu fikir değişikliğinden önce, Türk edebiyatındaki batılı anlamda ilk hikâye özelliğini taşıması niteliğiyle bir önem arz eden *Küçük Şeyler* adlı hikâye kitabı, Tanzimat edebiyatının birinci döneminde görülen Romantizm akımının etkilerinden tamamen kurtulamayan fakat baskın olarak Realizm akımından etkilenerek yazılmıştır.

İlk baskısı 1891 yılına tekabül eden *Küçük Şeyler* adlı hikâye kitabında yer alan *Pandomima*² adlı hikâyede; mesleği pantomim olan *Paskal* adında bir sanatçının hayatının belli bir dönemi odak noktası olarak alınmaktadır. Hikâyenin başkarakteri olan *Paskal*, sosyal yaşamda pasif, içe dönük, sessiz ve umutsuz biri olarak görülebilmektedir (Sezai, 2018: 70). Kimsesi olmayan başkarakterin tek arkadaşı ve sırdaşı, yalnızca evine gelen ihtiyar hizmetçisidir. Her Cuma ve Pazar günü bir tiyatroya, altını kırmızıya boyadığı gözlerinin dışında kalan tüm yüzünü bembeyaz olacak şekilde boyar. Ardından şalvarvari beyaz pantolonunu ve ceketini giyerek sahneye çıkar. Oyundaki rolü gereği bir aşığı canlandıran *Paskal*'ın, aşkını ilan ederken dilini çıkarması ve takla atması orada bulunanları kahkahalara boğar. Gülünç bir palyaço gibi algılanan *Paskal* çevresi tarafından itibar görmeyen birisidir; deyim yerindeyse “âlemin maskarası”dır (s. 71).

Tiyatroya gelenler arasında genç bir kız vardır. 20 yaşlarında Eftelya adındaki bu genç kız, hemen her hafta annesiyle birlikte tiyatroya *Paskal*'ı izlemeye gelir. *Paskal* bu kıza âşık olmuştur. Fakat çevresi için bir değere sahip olmayan *Paskal*, Eftelya için de bir şey ifade etmez. Hatta onu “bundan evvel ölen sevgili köpeğine benzettiğini ve bazen de hal ve tavırlarının, bir kere görüp de pek hoşuna giden bir maymunu andırdığını” (s. 70) anlatır. Gösteri sonunda Eftelya'nın sahneye takdir etmek amaçlı attığı çiçekler *Paskal*'ın bedenine değdikçe *Paskal*'ın zoruna gider. İçeride kahkahalar devam ederken o kendisini ağlamaktan makyajı akmış bir biçimde bulmaktadır.

Eftelya iki hafta boyunca tiyatroya gelmez olur. Bir Cuma günü tekrar gelir fakat bu sefer yalnız değildir, yanında kocası da vardır. Eftelya'nın evlenmesinin acısını kaldıramayan *Paskal*, gösteri bittikten sonra hızlıca evin yolunu tutar. *Paskal* için platonik aşkın boyutu o kadar büyüktür ki, tiyatroya birlikte geldiklerinde onları güldürmeye çalışırken aslında içinde bir şeyler kopmuştur. “[...] dayanılmaz kederinden renk vermemek için başını öne eğerek, mümkün olduğunca hızla evine gidip içine kapandığı odasının kapısını sürmeledi” (s. 72).

Ertesi gün eve gelen ihtiyar Rum kadına kapıyı açmayınca, mahalleli çağrılır ve kapıyı kırarlar. İçeri girdiklerinde karşılarında *Paskal*'ın bedenini asılı halde bulurlar. Dili dışarıda asılı duran *Paskal*'a herkes gülmeye başlar. Taklit ettiği zannedilen bu ölüm gerçeğin ta kendisidir.

4. *Der Lacher*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yılların tahrip edilmiş Almanya'sını tüm acı gerçekliğiyle ele alan Heinrich Böll'ün, 1955 yılında yayımlanan *Der Lacher* adlı kısa hikâyesinde, *Pandomima*'dakine benzer, toplumda güldürü unsurunu üstlenen fakat iç yalnızlığı yaşayan bir karakter ile karşılaşmaktayız.

1917'de Köln'de dünyaya gelen Heinrich Böll, Savaş Sonrası Alman Edebiyatı'nın (Nachkriegsliteratur) en önemli temsilcilerinden biridir. Hayatı iki savaş arasında geçmiştir ve devamlı savaş ruhu içerisinde süren yaşamı, hayatından çıkartamayacağı bir boyuta gelmiştir. Heinrich Böll'ün çalışmaları, deneyimlerinin yazılı versiyonlarıdır, çünkü odak

² Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi tiyatrolarında oyunlar arasında oynanan sözsüz oyun. NND. (t. y.). www.nedirmedem.com. (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2021 04:07:21)

noktası savaştır. İki savaş arasında geçen yaklaşık çeyrek asır yılda pek çok olay görmüş ve birçok durumu gözlemleme fırsatı bulmuştur. Eserlerini yazarken, fazlasıyla kendi hayatından esinlenmiştir ve sık sık yakın Alman dönemini eleştirmiştir.

Bu hikâyede mesleği gülmek ve gülerek insanların da gülmesini sağlamak olan anlatıcının ağzından mesleği ile ilgili ayrıntıların anlatımına şahit olmaktadır. Başkarakter olan anlatıcı, kendinden emin ve ciddi bir insan olmasına rağmen mesleği sorulduğu zaman utandığından, kızardığından ve kekeleye başladığından; açık ve basit bir şekilde mesleğini söyleyebilen insanlara ise özendiğinden bahseder (Böll, 1962: 51). Kendisine mesleği ile ilgili sorular yöneltildiğinde gülen bir insan olduğunu açıklamaktan kaçınmak için bir oyuncu olduğunu söylemeyi dener. Fakat kendisinde yetersiz olan konuşma becerileri dolayısıyla bu tanımlamanın da kendisine uymadığını fark eder. Sonunda kendi gerçeğini itiraf etmekten çekinmeyip, ne komedyen ne de palyaço olduğunu sadece gülen bir insan olduğunu; insanları neşelendirmediğini, neşeyi temsil ettiğini aktarır (s. 51).

Amerika'dan Afrika'ya, 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla, bir imparatorun bir öğrenciye kadar ortaya çıkan gülme biçimlerinin hepsine hâkim olduğunu ve hepsini taklit edebildiğini söyler. Gerekli yerde ve tam zamanında gülerek, insanlara gülmeyi bulaştırdığını aktaran anlatıcı, ne yazık ki işi dışında hiç gülmeyen, çok ciddi biri olduğundan bahseder. Evliliğinin başlangıçlarında eşinin ona sık sık “gül” demesine rağmen gülmediğini hatta bu yüzden de eşinin de gülmeyi unuttuğundan bahseder. Kendisinin gülmediği zaman daha mutlu olduğunu ve ona işini hatırlatan şeylerden rahatsız olduğunu söyler. Bu yüzden de başkalarının kahkahaları onu rahatsız eder (s. 52).

Gülme eylemini başarıyla yerine getiren bu adamın sık sık kendisinde sorguladığı bir şey vardır ki o da gerçekte hiç gülüp gülmediğidir. Çünkü kardeşleri onun hep ciddi bir çocuk olduğunu söyler. Her yönden ve her şekilde gülen bu adam aslında kendi gülüşünü hiç bilmiyordur.

5.Hikâyelerdeki “Gülme” Eylemine Bergson Ekseninden Bakış

20.yy'ın etkin Fransız filozoflarından biri olan Henri Bergson (1859-1941), bu kimliğinin yanı sıra aynı zamanda bir psikologdur. İnsanın iç dünyası ile yakından ilgilenen Bergson, “Felsefeyi, metafiziğe uzanan bir psikoloji” (Gündoğan, 2007: 8) şeklinde görmektedir. 1900 yılında yayınlanmış olan *Gülme- Gülünçün Anlamı Üzerine Deneme* adlı yapıtında insana has bir edim olan “gülme” üzerine sadece felsefi değil, sosyolojik açıdan bakarak sosyal bir kuram geliştirdiği, Şentürk tarafından *Gülme Teorileri* (2016) adlı yapıtında dile getirilmiştir (s. 91). Bergson gülmenin anlamı ve gülünç olanın nedenine ilişkin sorunlara getirdiği çözümlenmeleri ele aldığı yapıtında, gülmeyi tek bir bakış açısına göre değerlendirmekten kaçınmaktadır. Gülmenin temellerini felsefi ve toplumsal bir işleve dayandırdığı yaklaşımı ile diğer teorisyenlerden ayrılan bir yöndedir.

Bergson gülünçlüğü yalnızca insani olduğundan bahseder. Bir manzaranın gülünç olamayacağını fakat bir hayvanın gülünç olabileceğini çünkü ondan insani bir tavır yakaladığımızı, insan kaprisinin girdiği bir kalıptan oluştuğunu düşünmektedir (Bergson, 2020: 5). Fakat gülme eylemi yalnızca gülünç olduğu düşünülen bir durum veya görüntü karşısında gerçekleşmemektedir. Çünkü ona göre gülme, “kalıplaşmış davranışları cezalandırır” (s. 13) ve toplum içerisinde uyum sağlayamayan bireyleri ıslah etme ereğine sahiptir; “gülme eğer sempati ve iyilik dolu olsaydı bu amaca ulaşamazdı” (s. 90- 127). Gülmenin toplumsal bir cezalandırma, ıslah etme aracı olduğunu vurgulayan Bergson, kusurların iyileştirilmesi ve düzeltilmesi açısından da faydalı bir işlevi olduğunu savunmaktadır (s. 127). Dolayısıyla burada tavsif edilen, kolektif hafızada yer alan gülmenin doğasındaki olumluluğun aksine yapılandırılmıştır. Bu bağlamda gülme, duygular eşliğinde

değil; toplumsal bir işlevi yerine getirme amacıyla sosyal bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ödüllendirme ve cezalandırma yetkisi ise yine toplumdur. “Cezalandırma mekanizmasını bünyesinde barındırmasının yanında yararlılık işlevine de sahip olan gülme, cezalandırma yaptırımıyla, insan ilişkilerini düzenleyerek toplum düzenini korur, sorunların asgari düzeye indiği huzurlu nesiller yetişmesini sağlar” (Eker, 2017: 54).

Der Lacher (Gülücü) adlı hikâyenin ana sorunsalı mutsuz ve kendi gülüşünü bilmeyen bir adamın neye güldüğüdür. Böyle bir ruh hali içerisindeki birey nasıl ve neden güler? Bununla beraber *Pantomima* adlı kısa hikâyede de benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Hayatını yalnız idame ettiren *Paskal*’ın hayatında gülünecek bir durum söz konusu değilken, insanları güldüren bir unsur haline gelmiştir. Pantomim sanatı ile uğraşan *Paskal* ve mesleği gülmek olan -gerçekdışı - adamın hayatında güldürü bir önem teşkil etmektedir. Nitekim yalnızca birey özelinde değil toplum bağlamında da bir anlamı olduğu bilinen gülme eyleminin, toplum yararını gözeten bir işlevi ile karşılaşmaktayız.

Hikâyelerde yer alan kurgusal karakterlerin kendi dünyalarının dışındaki dünyaya karşı takınmış oldukları maskeye, analitik ve derinlik psikolojinin kurucusu olan Carl Gustav Jung (1875-1961)’un *persona* kavramı ile bir açıklama getirmek mümkündür. “Persona, bireyin dış dünyaya karşı genel ruhsal davranış biçimidir” (Jung, 2006: 39). Persona kavramı bireyin kendi içe dönük dünyası ile dış dünyası arasında kurmuş olduğu yakınlık veya uzaklığa göre bir ilişki meydana getirilmesinde sosyal bir maske görevi taşımaktadır. Buna göre Jung, bireyin dış dünyasıyla kurduğu ilişki bağlamında personanın “işlevsel bir kompleks” (s. 39) olduğunu “uyum, ya da gerekli uygunluk için” (s. 39) bireyin takındığı bir tutum olduğunu ifade eder. Bilinç düzeyine getirilmiş işlevi doğrultusunda kullanılacak olan persona, anın koşuluna uygun olarak değiştirilebilir, personalar arası geçiş yapılabilir. *Gülen Adam* gerektiği yerde gerektiği şekilde güldüğünü; bazen “[...] bir Roma imparatoru ya da hassas bir lise mezunu gibi” (Böll, 1962: 51) güldüğünden bahseder. Rejinin belirlenmesine göre bu eylemi gerçekleştiren *Gülen Adam*’ın personalarının (maskelerinin) bilinç düzeyine erişmiş halde olduğunu ve karakterin bu personalar arasında geçiş yapabilmeye muktedir olduğunu görmekteyiz.

“Yalnızca dıştaki toplumun onayladığı niteliklerden oluşan bireyin personası, kitle adamın personasıdır” (Jung, 2006: 40). Palyaço, komedyen veya güldürme ile ilgili alanlarda mesleğini icap eden bireyler için, toplumun onlardan bir beklenti halinde olduğu bilinmektedir. Pantomim işi ile uğraşan *Paskal* için de bu durum farklı değildir. Kendisini izlemeye gelen seyircileri güldürme amacıyla yaptığı “absürt” hareketler, yine orada bulunan ve bulunacak olan seyircilerin ondan beklentisini karşılamak amacıyla edindiği bir roldür. Burada *Paskal*’ın personası için kendi bilinci dâhilinde olmayıp sosyal toplumun belirlediği düzeyde bir kitle personasından bahsedebiliriz. Güçlü bir iletişim formu olduğu bilinmekte olan maskeler, burada Jung’un belirttiği gibi fenomenal niteliktedir, yalnızca ruhsal bir değeri yoktur. Fakat bu personalar bireyin iç dünyası ile uyumlu olmalıdır. Aksi halde “bu maske donar, birey de ardında yok olur gider” (Jung, 2006: 41).

Bergson, gülmenin toplum içerisinde bir değere sahip olduğunu ve onu anlamak için ait olduğu topluma yani doğal ortamına bakmak gerektiğini, böylece işlevinin faydalı olup olmadığını tespit edebileceğimizi savunur (Bergson, 2020: 7). *Pantomima* adlı eserde görüldüğü gibi, bir sahne içerisinde sergilenen sözsüz oyundaki hareketler karşısında seyirciler, aynı anda aynı duruma gülmektedir. Burada yazılı ve sözlü olmayan bir anlaşma söz konusudur. Kitlelerin bir arada bulunduğu ortamlarda gülmek eylemi daha baskın bir biçimde ortaya çıkmaktadır; örneğin tiyatro oyunu. Bir tiyatro gösterisinde güldürü söz konusu ise seyircilerin aynı anda ve sesli bir biçimde gülme haline girmesi yüksek bir olasılık içermektedir. *Der Lacher* eserinde de görüldüğü gibi, *Gülen Adam* “nerede ve nasıl

gülünmesi gerekiyorsa” (Böll, 1962: 52) o şekilde gülerken insanların gülmesini sağlamaya çalışıyordu. Burada gülmenin bulaşıcı etkisinin ne denli önemli olduğu da dikkat çeken bir diğer unsurdur. Çünkü savaş sonrası dönemini yansıtan bu hikâyede insanları, yaşadığı buhran ve üzüntüden sıyrıma çabası vardır.

Gülmekten yoksun olan bir toplumu harekete geçirip gülmelerini sağlayan *Gülen Adam* ile benzer işlevi yerine getirmek amacıyla toplumda güldürü unsuru haline gelen *Paskal*'ın, sosyal rolleri gereği bürünmüş oldukları bu maske (persona), toplumda görünür kılınmalarını sağlar. Bu varoluş tezahürü, sosyal rollerinin şekillenmesinde etken bir ölçüt olan kişinin geçmiş deneyimleriyle bütünleştiği ve o ana yönelik oluşturduğu pratiğin bir yanılmasıdır (Bourdieu, 2015: 22-234). Dolayısıyla kendi öznel kültürleriyle de “habitus”larını yeniden şekillendirmişlerdir.

Sosyolog Pierre Bourdieu (1930-2002) tarafından kapsam alanı genişletilmiş ve yeni bir boyut kazandırılmış olan *habitus* kavramı; bireyin, toplumsal yapılanma içerisinde hareket edebilmesini sağlayan bir yeti olarak karşımıza çıkmaktadır (Dursun, 2018: 77). Bireyin sosyal davranışı, Bourdieu'nün “yatkinlikler topluluğu (habitus)” adını vermiş olduğu kontekste şekillenir ve buna göre özneliği reddetmeyen aynı zamanda da idealleştirmeyen alternatif bir sosyal davranış kümesi meydana gelir (Mansfield, 2021: 179-181). *Paskal* ve *Gülen Adam*'ın kendi habituslarındaki yaşam eğilimini gülme edimi ile sağlamaları, hayat tarzlarını bu yönde şekillendirmelerine sebep olmuştur. Bu eğilim, habitusun iki ayrı yönlülüğünü ifade eden bilişsel ve eyleme geçiren aynı zamanda da davranışsal düzenliliğin bütün halidir (Smith, 2007: 188). Bu eylemlerini şekillendiren en önemli unsur ise toplumsal alan içerisinde meydana gelen olayların yani dış dünyanın nesnelidir. Birey tarafından öznelleştirilip teamül edilmesi habitusun somut bir sonucu olarak gülme ediminde görünür hale gelmektedir.

Bergson'un, diğer ortaya koyduğu teorilerinden biri de gülünçlüğü otomatizm ilkesi ile ilişkisidir: “Fiil ve olayların, bizde aynı anda hem canlılık vehmi hem de belirgin bir mekanik düzenek izlenimi yaratacak şekilde her düzenlenişi gülünçtür” (Bergson, 2020: 48). Hayatın akışının bir canlılık göstergesi olduğunu savunan Bergson, bu canlılığa ters düşen her türlü mekanikleşmenin yani makineleşmenin dolayısıyla da otomatizmin gülünç olduğunu varsayar. Bu duruma şöyle bir örnek vererek, teorisini pekiştirmektedir: “Söz gelimi, bir gün sokakta epey zamandır görmediğim bir dostla karşılaşıyorum; bu durumda gülünç bir şey yoktur. Fakat aynı gün onunla tekrar bir ikinci sefer ve hatta üçüncü ve dördüncü sefer karşılaşacak olsam, ikimiz de bu ‘tesadüf’ e güleriz” (s. 60). *Der Lacher*'da konumlanan gülme eylemi tamamen bilinçli bir istem sonucu ortaya çıkmaktadır fakat gülünen söylem yani nesnenin gülünçlüğü sabittir. Aynı gösteri veya program farklı günlerde tezahür etse de, *Gülen Adam* orada aynı kısımlara gülerken, izleyen veya dinleyen seyircilerin tekrar ve tekrar sabit nesneye gülmesini sağlamaktadır. Nitekim *Pantomima*'da görülen *Paskal*'ın cansız bedeni ile karşılaşan çevredekilerin, *Paskal*'ın sahne gösterisi esnasında defaatle kullandığı ‘dil çıkarma’ motifi karşısında güldükleri gibi gülmektedirler (Sezai, 2018: 72). Zira *Paskal*'ın, aynı dil hareketi ile asılmış bir adam taklidi yapıldığı zannı ile bu eylemi gerçekleştirmişlerdir. Tekrar eden bir durum karşısında gülme haline giren çevre sakinlerinin bu tutumunun Bergson'un otomatizm ilkesiyle uyum sağladığı gözlemlenmektedir. Gerçek hayatın işleyişinde karşımıza çıkabilecek olay ve durumlar karşısında verilen tepki olarak gülme eylemine, sosyal bir kuram geliştirmiş olan Henri Bergson; felsefi veya psikolojik yaklaşımların açıklamada yetersiz kaldığı olgulara karşı hayatın canlılığına denk düşecek teoriler öne sürmüştür.

Her iki hikâyede de sahte bir güldürü ve gülme eylemi görülmektedir. Bir duygudan daha çok duruma yönelik/ durum gereği belirmektedir. Bu yapaylık kişiyi etkilemese de toplum açısından bir önem arz etmektedir.

Para- ve Dia kültürün bir parçası olan *Paskal* ve *Gülen Adam*, toplum yaşayışına adapte olabilmek ve karşı koyabilmek için bir maskenin arkasına gizleniyorlar. Bu maske edimini gülme eylemi sayesinde gerçekleştiriyorlar. Kitle arasında yer edinmiş başkarakterleri, kişilikleri ve kültürle etkileşimleri bağlamında ele aldığımızda, geliştirmiş oldukları bir “karar mekanizması” (Erkurt, 2014: 29) varlığından söz etmekteyiz. Gerçek kişilikleriyle karşı koyamadıkları için toplumun onlara dayattığı ve onların da bir şekilde bu tutumu kabul etmek zorunda kaldığı bir personaya sahipler. Bu karar mekanizması kendi öznel kültürleri içerisinde birbirine eş durumdadır. Sosyoloji ve kültürbilim alanlarında kullanılan *idiokültür* kavramını uyarlayarak edebiyat disiplinine kazandıran Germanist Gökhan Şefik Erkurt’un tanımına göre (2019), toplumun içerisinde yer alan bireylerin sosyal sınıfları veya rol grupları fark etmeksizin, kendi değerlerini, kurallarını ve normlarını oluşturduğu veya belirlediği bu uzlaşım sal bütünlüğe “idiokültür” denir (s. 42). Kendi idiokültürlerini oluşturmuş olan karakterler, hayatın akışına uygun bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmek için böyle bir gereksinime ihtiyaç duymuş ve ortak benzerlikler gösteren bir tür maskenin arkasına gizlenmiş yapay bir tutum takınmışlardır.

Sonuç

Gülmek, doğası itibariyle karışık ve tartışmaya açık bir davranış biçimidir. Bu tartışma konusu öncelikle filozoflar olmak üzere bu hususta kuramlar geliştiren eleştirmenler tarafından da ele alınmıştır. Sunmuş oldukları fikir ve teoriler ile gülmenin kapsamlı bir açıklamasını yapmamış olsalar da, çok işlevli bir eylem olan gülmenin her aşamasına açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu açıdan oluşturulan tüm kuramlar ve ifade edilen düşüncelerin kendi özelinde bir önem ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüze kadar gelen “insan neye ve neden güler” sorusunun hala net bir cevabının olmamasına rağmen yapılan araştırmalar gülmenin eylem olarak neden sonuç ilişkisi üzerine genel bir çerçeve çizilmesinde yardımcı olmaktadır.

İncelenen eserlerde gülmek, kişinin iç dünyasından ani şekilde meydana çıkan bir eylem olarak değil toplumun söz konusu karakterlere sosyal düzlemde dayattığı bir tür nesneleştirme ve tanımlama aracı olarak tespit edilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında gülmenin adeta bir maske görevi gördüğü kanısındayız. Bu maske dış dünyadan kendisini soyutlamış iki karakterin ortak noktasıdır. İç dünyalarında benzer karakteristik özellikler gösteren *Paskal* ve *Gülen Adam*, diğer insanlara oranla gülme eylemini birer kimlik edinebilme ve hayatta kalma unsuru olarak kullanmaktadır. Bunlar dikkate alındığında yapay bir mekanizmanın devrede olduğu söylenebilir. Söz konusu mekanizma içerisinde gülmek, görev olarak yerine getirilmesi gereken yaşamsal bir eylemdir. Bu görevler sadece karaktere yönelik değil toplumun neşelenmesi, dalgınlık halinden aktif bir duruma geçmesi için birer araçtır.

Yapılan bu çalışmada ele alınan gülmenin yapay boyutunun, bir direnç göstergesi halinde vücut bulması sebebi ile sosyal işlev yönünden önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- ARİSTOTELES. (2021). *Poetika*. (A. Çokona ve Ö. Aygün, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- BAUDELAİRE, C. (1997). *Gülmenin özü*. (İ. Yalçın, Çev.). İstanbul: İris Yay.
- BERGSON, H. (2020). *Gülme- Gülüncün anlamı üzerine deneme*. (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- BOURDIEU, P. (2015). *Pratik nedenler- Eylem kuramı üzerine*. (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil Yay.
- BÖLL, H. (1962). *Erzählungen, Hörspiele, Aufsätze*. (s. 51-53). Köln: Kiepenheuer & Witsch
- DURSUN, O. (2018). Toplum Pierre Bourdieu ile Düşünmek. *Yeditepe Üniversitesi Global Media Journal- TR Edition*, 8 (16), 68-123.
- EKER, G. Ö. (2017). Mizah, Tanrı'dan Bir Armağan Mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi Mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda 'Sosyal Ceza Olarak Gülme'. *Folklor Edebiyat*, 23 (92), 49-62. doi: 10.22559/folkloredebiyat.2017.55
- ERKURT, G. Ş. (2014). Kişilik Ve Kültür Etkileşimi Bağlamında Çevirmen İdiokültürü'nün Çeviri Ürün Aracılığıyla Erek Sosyal Yapıya Etkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (19), 23-46. doi: 10.14225/Joh567
- ERKURT, G. Ş. (2019). Edebiyat İncelemesine Bütünsel Metodik Bir Öneri: İdiokültürel Eleştirisi. *Ex Oriente Lux: Varianten der deutschen-türkischen Begegnungen*, Cilt 3, 39-50. Berlin: Logos Verlag
- FREUD, S. (2016). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri*. (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yay.
- GÜNDOĞAN, A. O. (2007). *Bergson*. Ankara: Say Yay.
- HOBBS, T. (2021). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- HOMEROS. (2021). *Odyseia*. (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- JUNG, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Payel Yay.
- KERMAN, Z. (1986). *Sami Paşazade Sezai*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- MANSFIELD, N. (2021). *Öznellik- Freud'dan Haraway'e Benlik Kuramları*. (E. O. Gezmiş, Çev.). İstanbul: Babil Kitap
- MORREALL, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak*. (K. Aysevener ve Ş. Soyer, Çev.). İstanbul: İris Yay.
- PLATON. (2019). *Devlet*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yay.
- SCHOPENHAUER, A. (2020). *İsteme ve tasavvur olarak dünya*. (A. O. Aktaş, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yay.
- SEZAI, S. (2018). *Küçük şeyler*. (s. 67-72) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- SMADJA, E. (2013). *Gülmek*. (S. N. Arım, Çev.). İstanbul: Bağlam Yay.

SMITH, P. (2007). *Kültürel kuram*. İstanbul: Babil Yay.

ŞENTÜRK, R. (2016). *Gülme teorileri*. İstanbul: Küre Yay.